

ESZMETÖRÉDÉKEK.

SZÁSZ KÁROLY.

(1829—1929.)

Egy nagy szellemi multú családnak reáharuló súlyos erkölcsi tehertételével, Vörösmarty, Arany, Petőfi, Gyulai, Tompa köréből indul ki Szász Károlynak az életútja s majdnem nyolc évtizeden csavarodik át változatos kanyarulatokkal oly mozgalmas és viharos korszakon keresztül, amikor „fiatalok hirtelen öszültek meg“. A kanyarodók állomás helyein a matematika tanítójának, utászhonvédeknek, bujdosónak, teológusnak, tanárnak, lelkésznek, országyűlési képviselőnek, pestmegyei, jászkunsági tanfelügyelőnek, Trefort mellett miniszteri osztálytanácsosnak látjuk. Mint ilyen a protestáns, a görögkeleti szerb és a zsidó ügyek, a kir. tudományegyetemek, a műegyetem, a reáliskolák ügyeit intéző szakember. Végül református püspök. Szegeddel három ízben találkozik. 1849-ben utászhonvédként vesz részt a várost védelmező sáncok megerősítésében, 1876-ban a szegedi Dugonics-szobor leleplezésére alkalmi ódát ír, s 1880-ban kiadja a szegedi *Árvizkönyvet*. Szász Károly, mint kultúrpolitikus, a legerősebb pillére annak a Trefort által megkezdett munkának, hogy a gimnáziumi nevelésügy államivá váljék, s midőn úgy a protestánság, mint a római katolikuság pergő tűz alá veszi a tenvezetet: Szász Károly egyéniségét veti oda, hogy rajta mint hídön a két, vele ellentétes elv összetállalkozzék abban a magasabb felelősségben, hogy a nemzeti haladás egyetemes célja alá rendelje mindegyik egyház a maga külön érdekeit. Heroldja annak a legmodernebb pedagógiai irányynak, hogy a közoktatásnak a legalsóbb foktól a legfelsőbbig egyesítenie kell a humánus és reális irányzatot. Publicista, aki népszerűsíti az elvont gondolatot s gyakorlati kivitelre érleli az eszmét. Nemes lélek, — elkallódott tehetségeket keres és munkateret biztosít nekik. Erkölcsi egyéniség, a püspökséget vállalni nem akarja s csak Tisza Kálmán győzi meg, hogy a püspöki szélesebb hatáskörben több módja és alkama lesz egyháza és hazája ügyeit szolgálni, s azért a gondviselés újmutatását követnie kell s kötelessége a püspöki széket elfoglalni. Fenkölt gondolkodású, — mikor költői beszélye a pályázaton elbukik Arany János *Toldija* mellett, lelkesen köszönti Aranyt. Hisz az ő „bukása a magyar költészet győzelmét jelenti“. Mikor a nagykőrösi gimnázium magyar irodalmi tanszékére tanárnak megválasztják: helyét átengedi Arany-nak s ő a matematika tanára lesz. Szász Károlynak szerteágazó, kanyarulatokkal megrakott életútjait a hazaszeretet érzése foglalja egységbe. Ez az erős érzés Szász Károlynak, az embernek és az trónak tápláló gyökere, munkájának irányítója. Gyermekek számára írt verseitől kezdve szavaló könyvén, tankönyvein, Verne-fordításain, esztétikai munkáin és kultúrpolitikai áttalálkozásain át a Dante-fordításig hazájának kíván szolgálni. Reá is állanak Deák-ódájának a szavai:

... mint delejtű fordul csillagához,
S mozdulatának egy irányt az ad:
Ő mindig egyet nézett, — a hazát!

Ekkép szökken az ember alakja az évtizedeknek eléje került árnyai fölé.

Ha viszont az író-t tekintjük, látjuk, nem kizárólagos írói egyéniség ad jelentőséget munkáinak, mint inkább szokatlan nagy arányú munkatere, tevékenysége, sokoldalúsága, munkamennyisége jelenti őt.

Írói tevékenysége hatalmasan szerteágazó terebélyes iát mutat, s ennek számtalan gyümölcse fedezi el emberi alakját. Sokoldalú és termékeny, de ez tudásának nem annyira a mélység, mint inkább szélesség irányában való méreteit mutatja. Lirai hatásokra dallal felel, az irodalmiakra epikával, drámával, esztétikai dolgozatokkal. Lirájának azonban nincsen sajátos, kizárólag nála található egyéni íze. Önálló epikai műveinek nincsenek Arany János-i méretei, eredeti sajátosságai. Írói önfegyelmező és átfogó erejének hiányossága alig egy-két önálló jelentőségű epikai és drámai épület megalkotására képesíti s inkább csak az a céltudatosság adja meg e munkák irodalmi értékét, hogy a kapcsolatot a nemzeti múlttal megőrizze. Irodalomtörténeti és esztétikai munkái, kulturdolgozatai (*Schiller, Horatius, A világirodalom eposzairól, az Ember tragédiájáról*, a tragikái fel-fogásról, a műfordítás elveiről, könyvtárainkról stb.) jobbára az alkalom és tanulmány szülöttei, — inkább meglévő ágazságot magyaráznak, mint új igazságot fedeznek fel, inkább népszerűsítők és rendszerezők, mint kutatók és elemzők. Mintegy a visszhang embere ő s mint ilyen másodlagos jelentőségű tulajdonságokat mutat, — de nemes visszhang, sokkal finomultabb ízlésű és átfogóbb tudású, semhogy ne rendkívüli szellemeknek hatását verje vissza.

Lirája a „jó“, nem a „nagy“ költőt mutatja. Arany János akkép jellemzi költeményeit, hogy „virágok, amelyeket félig a természet, félig a mesterség nevel“. A rímszerzés örömeiben néha elbocsátja a *szebb* gondolatot, — aranyrácsú kalitkát készít, de nem fog beléje arany madarat. A szürke ihlet-alkalmat nem különösebb egyéni szépségű ruhákban jelenteti meg. Képei madarak, de kötött szárnyakkal. Benyomásai tóba ejtett kavicsok, amelyek könnyedén elsimuló karikákra borzolják csak a víz felszínét. A benyomás nem merül le benne egy mindenki mástól elkülönült egyéni élet művészi mélységeibe. Könnyen-hangolódásának maga is tudatában van:

Amit láttam, átérezve,
Le is írtam abb' a percben, —
Hogy az első benyomásban
Azután is mindig lássam.

Lelki életének alig vannak oly viharai, amelyek sajátosan az övéi s nincs olyan új kifejező képessége, hogy éreznők: ezt csak tőle hallottuk így. Nála nagy egyéniség nem tartja össze a különféle benyomásokat. — átfogó gondolatok nem éreztetnek világviszonyt. A dal nála nem oly lelki folyamat finom hullámverése, amely minden legkisebb parányában is az érzelmi élet áradásának egész tengermélységét és határtalanságát sejtetné. Műízlése azonban visszatartja, hogy költészete „kelmeiségé“ váljék, férfias egyénisége mindig komoly hangnemre húrozza fel hárfáját, amelyen családi és vallásos élményeinek kifejezésére mély-zengésű, érzelmes és meghitt alaphangot s hazafias érzésének ódai lendületet ad. Egyre gazdagodó és átfogóbbá váló gondolatvilága, a műfordításokkal lelkebe vonuló irodalmi hatások és a föllendülésekre sarkaló ünnepi alkalmak kiváltóképp későbbi éveiben oly gyümölcsöket érleltek vele, amelyek az Arany és Petőfi költészetéből kisarjadt lírának legszebb gyümölcsei közé tartoznak s e gyümölcsök ízében mindig együtt érezzük az emelkedett lelkületű

embert és a nemes ízlésű költőt. Költészetét ő maga egyik szép strófiájában így jellemzi:

Ó jártam én is útaid, Költészet!
 Bolyongtam íübe bújt ösvényiden!
 Ott raktam én is egy kicsinyke fészket,
 Melyből dalok szálltak föl szelíden!
 Pásztor-tüzeckém, — mit csillagnak nézett
 A bujdosó az est sötétiben —
 A nagyvilágok éjbe alkonyadtán
 Egy eltévedtnek enyhülést adott tán! . . .

*

Epikája az Aranyénak mellékhajtása. Nem az a folyam, amelyik a maga forrásán nő fel és válik külön jelentőségűvé, hanem egy nagy és imponáló folyamnak többszöri kiágazása. Csak a tárgya más, mint az Aranyé, de anyagválasztása, költői látása és kidolgozási módja az övével a leggyökeresebben rokon. Ugyanaz a víz, csak más folyással és más mederben. Szász Károly, aki annyi epikus művet ismert, aki tisztában volt a kompozíció, érdekkeltés, jellemfestés követelményeivel: nem tudott egyetlen kifogástalan epikai művet sem alkotni. Egységes epikai levegőt csak Salamonjában sikerült teremtenie. Egyébként mindenütt zavarja a műélvezetet, hogy az események szerzetlenül, körképszerűen vonulnak fel. A gondos tanulmányon alapuló korfestés, az előadás lendületessége és elevensége, a nyelv zengzetessége nem kisebbíti azt a benyomást, hogy az író epikai szeme csak a felületet érinti, s nem a mélységbe látó, — az övé nem a zseniális intuitív erő, hanem ennek, habár nemes, de halovány mása. Salamonjában annyira nyomról-nyomra követi a krónikák vonatkozó helyeit, hogy a fantázia nem szabadon fejleszti ki a mesét, hanem a krónika-anyag irányítja a fantáziát. A finoman sejtető beszédek és jelzések Arany iskolájára vallanak, s nem egy alakon megismerszük más epikus műbeli alakkal való rokonsága. Lélektani hézagok, sőt határozott szervi hibák az alakok megkonstruálásában itt is akadnak, épp úgy lélektani ellentmondások is. Salomonnak a koronához való, belső szenvedélynélküli, önfejű ragaszkodása nincsen kellő epikai súlyban a belőle következett eredményekkel. Hiányzik az íróból az a teremtő szenvedély, amely belső hevet, mélyebb jellemzést és egységesebb cselekményátíogást adhatna. Másrészt a műnek csak elgondolt de nem megvalósított nagyarányúsága van. Talán kedvezőbben ítélnénk ez Arany iskolájából való aránylagosan legjobb műről, ha nem az Arany János által adott mértékkel mérnénk önkéntelenül is. De vannak a Salamonban olyan részletek, amelyek az író epikai magaslaton mutatják. Ilyen a palotaégés leírása, Bátor Opos halála. Vagy amikor Salamon megkoronázásakor jelzi a koronázásban rejtőző gyászos következményeket. Salamon anyja látja, hogy

Viszik ám koronát a fia fejéhez,
 De minden rubinja vérrel veritékez,
 De minden gyémántban lángoló könny reszket, —
 Meginogni látja rajta a keresztet.

*

Legkiválóbbnak műfordításaiban érezzük. Ő az első nagystílusú magyar műfordító. Magyar nyelve itt oly finoman hajlik, mint a legkitünőbb acélpenge, fényt

kap, mint a patinás fény, zengővé válik, mint egy hangszer. Az Arany János-i formahatások, műgond, nyelvszínezés a műfordítóban olvadtak fel a legteljesebben és a legegényebben. Ő a nagy szellemi Proteus, aki egykép tudott Goethe, Moore, Shakespeare, Molière, Dante lenni. A *Hollót* többen is lefordították, de az övé még mindig szép, sok helyén még mindig az ő fordítása a legszébb. S úgy vélem Babátsnak *Divina Commedia*-fordítása az övé nélkül nehezebben s kevésbé tökéletesen jött volna létre. Nyelvének ódon színezetével és nemes egyszerűségével a *Nibelung-ének* fordítását érezzük a legtökéletesebbnek. Legtöretlenebb úton azonban akkor haladt, amikor a nagy tudást, nyelvkészséget, műgondot igénylő *Divina Commedia* fordítására vállalkozik. Kálvinista püspök, mikor a legnagyobb és leginkább katolikus eposzt fordítani kezdi . . . Hogy ő maga is próbára tevőnek érezte a műfordítást, kedvesen jellemzi egyik családi versében. Könyörög a gyermekeinek:

Esengve kérem (fönn akadtam
Dantéban egy fogas helyen):
„Csak addig hagyjatok nyugodtan,
Míg ezt a rímet meglelem!”

Irodalomtörténeti jelentősége, hogy amikor a költészet kelmeiséggé kezdett válni, fejlesztette a műízlést és közvetve emelte költészetünk szintjét klasszikusok fordításával. Azok egyike, akik a *Bánk-bán*-t felgördítették drámai irodalmunk magaslatára, az első, aki az *Ember tragédiájá*-nak első részletes világirodalmi összehasonlítását adja. Sok ma is aktuális kérdésnek ő az első felvetője és első helyes megvilágítója. Nem gyűjtött ugyan új tüzeket, de szelleme magasan égő fáklyákon gyúlt fel. A költészetnek különös és új szépségű virágait nem nevelte, de a legszébb növésű európai irodalmi virágokat a magyar talajba átültette. Nem termelt aranyakat, de az európai költészet aranyhegyeiből kibányászta és hozzánk átmentette a legnemesebb darabokat. Úgy tett, mint az a festőművész, aki hogy Raffaellé nem született, azt a nemes mesterséget vállalja, hogy a halhatatlan értékű munkákról pompás magyar rézkarcokat szerez. Ha Szász Károly megjelenése a magyar irodalomban nem is rendkívüli, de vitathatatlan, hogy ennek némely parlagon heverő talaját elporhanyította, nemesebb termésre képesebbé tette, — és szellemi tevékenysége ha nem is irodalmi hatásban, de terjedelmében majdnem Kazinczy-méreteket mutat. S valameddig olvasni fogják a magyar *Nibelung-éneket*, Shakespeare-t, Molière-t, Dante-t, e világszellemek élvezetének ízében Szász Károlyt ott fogjuk érezni. Életfája „dúsan kihajta, s arany gyümölcsök függenek ma rajta“.

(Szeged.)

Kutas Kálmán.

WANDA.

Goethe óta hajlandók vagyunk a művészettörténet démoni kapcsolataiban a tudatalatti vagy -fölötti, fenntartó, megőrző erőt látni, amely lehet ugyan emberi nyomorúságnak okozója, amely a művészt hajtja, kínozza, de sohasem veszélyezteti benne az alkotást, azt, ami egészséges és életrevaló.

Hauptmann *Wanda*-jában azonban a művész démoni szenvedélyével küzd, amely benne az alkotót akarja elpusztítani. Itt a démoni erő a művész énjé-